

Даніловіч, М.А. Аспекты этналінгвістычнага вывучэння рэгіянальнай тапаніміі на стадыі збірання / М.А.Даніловіч // *Веснік Гродзенскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя Янкі Купалы. Серыя 3 «Філалогія. Педагагіка. Псіхалогія».* – 2011. – № 3. – С.

УДК 811.161.3'373.211.1

М.А.Даніловіч

Аспекты этналінгвістычнага вывучэння рэгіянальнай тапаніміі на стадыі збірання

Статья посвящена новому направлению в изучении топонимии – этнолингвистическому. Определяется объект этнолингвистического анализа топонимии, обращается внимание на семантическую неупорядоченность терминов *этнотопоним*, *этнотопонимия*, *этнотопонимика*. На конкретных фактах, собранных автором преимущественно в пределах Гродненщины, рассматриваются основные аспекты исследования топонимии в этнолингвистическом плане, затрагивающие лингвистическое и экстралингвистическое начало в их неразрывной взаимосвязи. Адресуется в первую очередь собирателям топонимического материала с ориентацией на комплексное его изучение.

Ключевые слова: этнолингвистика, этнотопонимика, денотативный, лексико-семантический, деривационный, парадигматический, историко-этимологический, фольклористический аспекты исследования топонимии.

Беларуская тапанімія як лінгвістычная навука дасягнула значных поспехаў у сваім развіцці. Абследаваны многія тапанімічныя ландшафты, сабраны значны фактычны матэрыял, выдадзены дзясяткі тапанімічных слоўнікаў, апублікаваны шэраг манаграфій, артыкулаў, дапаможнікаў, абаронены кандыдацкія і доктарскія дысертацыі. Тым не менш, перад тапанімікай стаіць яшчэ шмат традыцыйных нявырашаных задач. Напрыклад, і сёння актуальным застаецца збіранне мікратапанімічнага матэрыялу і апублікаванне яго ў выглядзе рэгіянальных слоўнікаў. Надзённасць гэтага тлумачыцца тым, што ў выніку розных сацыяльна-дэмаграфічных працэсаў адбываецца разбурэнне беларускай вёскі. Многія населеныя пункты перасталі існаваць ці знаходзяцца на мяжы знікнення. Разам з гэтым знікае шматлікі пласт тапаніміі, які фарміраваўся цягам стагоддзяў. І калі яго не занатаваць цяпер, то праз колькі часу гэта зробіць будзе складана, а ў многіх выпадках немагчыма.

У апошнія гады пачаў складвацца новы кірунак даследавання тапаніміі – этналінгвістычны. Звязана гэта з развіццём этналінгвістыкі – навукі, якая пашырае абсяг сваіх інтарэсаў, у межах якой пачынаюць складвацца асобныя адгалінаванні: этналексікалогія, этнафразеалогія, этнатапаніміка і інш.

Тапанімія вельмі ўдзячны матэрыял для этналінгвістычнага аналізу, таму што яна цесна звязана з традыцыйнай духоўнай культурай этнасу. Як слушна заўважае В.П.Лемцюгова, «у якім бы аспекце ні вывучаліся тапонімы, іх нельга ўявіць у адрыве ад сацыяльна-эканамічнай і палітычнай гісторыі грамадства, ад яго культурных каранёў. На ўсіх этапах лёс тапонімаў вызначаецца формай сацыяльнай арганізацыі, характарам грамадскіх і вытворчых адносінаў, асаблівасцямі сістэмы земляробства і землекарыстання» [1, с. 4-5].

Спецыяльных прац па даследаванні тапонімаў з этналінгвістычнага пункту гледжання ў айчынным мовазнаўстве пакуль няма. Напрыклад, у гэтым кірунку працуюць расійскія даследчыкі А.Л.Беразовіч, М.Э.Рут, А.Ф.Клаўскас, беларускія М.П.Антропаў, Т.М.Аліферчык, Т.І.Сінкевіч. Найбольш значнымі можна лічыць манаграфічныя даследаванні А.Л.Беразовіч [2], Т.М.Аліферчык [3].

Паколькі этнатапаніміка як раздзел этналінгвістыкі яшчэ толькі пачынае складвацца, многія яе асновавызначальныя пытанні тэарэтычнага і практычнага характару яшчэ нявырашаныя, нераспрацаваныя.

Перад этнатапанімістам з самага пачатку навуковых пошукаў паўстае пытанне, якія тапонімы падыходзяць для этналінгвістычнага аналізу. Ці павінна быць нейкая іх выбарка, ці ўсе яны вартыя ўвагі? Слушнымі з'яўляюцца меркаванні даследчыкаў, што ў адрозненне ад апелятыўнай лексікі «ў адносінах да тапанімічнага матэрыялу пад аб'ектам этналінгвістычнага даследавання трэба, магчыма, разумець усю тапанімію» [4, с. 348], таму што ўвесь анамастычны матэрыял характарызуецца «высокім узроўнем «мадуліруемасці», што сведчыць аб усталяванасці норм узуалізацыі, і кансерватызмам традыцыйных тапанімічных мадэляў» [2, с. 17]. Кожны тапонім уяўляе сабой этналінгвістычную каштоўнасць, бо змяшчае у сабе пэўную культурна-гістарычную інфармацыю.

Адзінкай этнатапанімікі, такім чынам, выступае любы тапонім, які ў гэтым выпадку набывае статус этнатапоніма (параўн.: у этналексікалогіі – этналексема, у этнафразеалогіі – этнафразема, ці этнафразеалагізм), а сукупнасць этнатапонімаў складае этнатапанімію.

Традыцыйна пад этнатапонімам разумелі ўласную назву геаграфічнага аб'екта, утвораную ад этноніма – агульнай назвы этнічнай супольнасці. З станаўленнем і развіццём этнатапанімікі відавочна, што паняцце этнатапоніма набывае іншы сэнс у параўнанні з ранейшым. Перад вучонымі стаіць задача тэрміналагічнага размежавання гэтых двух паняццяў. На першым часе магчыма ужыванне тэрміна з двума значэннямі, аднак у далейшым неабходна тэрміны *этнотапонім*, *этнотапанімія* ў іх ранейшым значэнні замяніць іншымі тэрмінамі.

Асноўная мэта этналінгвістычнага аналізу тапонімаў – выяўленне ў іх інфармацыі аб духоўнай культуры народа [2, с. 9]. Змест этнакультурнай інфармацыі «ёсць сістэма ведаў, уяўленняў, адзнак, што апісваюць з'явы ўнутранага і знешняга свету, якія маюць маркіроўку пры кадзіраванні ў мове і іншых сферах культуры» [2, с. 23]. Зыходзячы з гэтага, можна вылучыць шэраг аспектаў этналінгвістычнага даследавання тапонімаў пэўнага рэгіёну, якія закранаюць і самі моўныя адзінкі як прадмет духоўнай культуры, і адлюстраванія ў іх з'явы пазамоўнай рэчаіснасці. Ведаць хаця б «інвентар» гэтых аспектаў неабходна этналінгвісту ўжо на самай элементарнай стадыі даследавання – пры збіранні, фіксацыі тапанімічнага матэрыялу (айконімаў, гідронімаў, мікратапонімаў). Арыентаванасць у іх дапаможа больш поўна і комплексна выявіць этналінгвістычную інфармацыю, якая «закадзіравана» ў кожным тапоніме, каб пасля даць ёй грунтоўнае навуковае тлумачэнне.

Паспрабуем абазначыць гэтыя аспекты, адрасуючы нашы разважанні ў першую чаргу збіральнікам тапаніміі ў палявых умовах. У якасці фактычнага матэрыялу выкарыстаны тапонімы, запісаныя аўтарам пераважна на тэрыторыі Гродзеншчыны і ў большай ступені на тэрыторыі роднага Гродзенскага раёна.

1. Дэнататыўны аспект – выяўленне значэння тапонімаў, г. зн. вызначэнне аб'екта намінацыі. Для збіральніка важна мець праграму, якая арыентуе, што шукаць, якія прыродна-геаграфічныя рэаліі могуць мець анамастычныя абазначэнні. Для пошукаў у Беларусі, улічваючы яе прыродна-геаграфічныя ўмовы, можна прапанаваць наступны прыкладны апытальнік:

Населеныя пункты

1. Назва населенага пункта (хутара, вёскі, мястэчка і г.д.), афіцыйная і мясцовая, калі яна ёсць, раён і вобласць з улікам сучаснага адміністрацыйна-тэрытарыяльнага падзелу. Ці была ў мінулым іншая назва і ў сувязі з чым адбылася змена назвы?

2. Як называюцца часткі населенага пункта, вуліцы, плошчы, сады, базары і іншыя дробныя географічныя аб'екты?

3. Ці ёсць паблізу населенага пункта рэшткі гарадзішчаў, развалінаў, крэпасцяў, валоў, ірвоў, як яны называюцца?

4. Назвы суседніх населеных пунктаў, у тым ліку і тых, што цяпер не існуюць. Што вядома пра іх паходжанне?

Пачынаючы з гэтага пункта і далей пры апісанні геаграфічнага аб'екта варта ўказаць яго месцазнаходжанне ў адносінах да асноўнага населенага пункта (з улікам напрамку на поўнач, поўдзень і г.д. і прыкладнай адлегласці ў кіламетрах).

Рэльеф

5. Як называюцца горы, пагоркі, іх вяршыні, цясніны, хрыбты, перавалы?
6. Назвы далінаў, нізінаў, раўнінаў.
7. Як называюцца курганы, схілы, яры, іншыя элементы мясцовага рэльефу?
8. Назвы пячораў, падземных хадоў, шахтаў, кар'ераў, акапаў, дарогаў.

Сельскагаспадарчыя ўгоддзі

9. Назвы ніваў, лугоў, палёў і асобных іх частак.
10. Як называюцца выганы, пашы, папары і іншыя ўчасткі неапрацаванай зямлі?

Лясныя ўгоддзі

11. Як называюцца урочышчы, лясы, асобныя лясныя ўчасткі (паляны, бары, гаі, узлескі, лесапаркі, лесапалосы і іншыя геаграфічныя аб'екты, звязаныя з мясцовай флорай)?

12. Назвы запаведнікаў і заказнікаў.
13. Як называюцца масівы кустоў і дробналесся?

Вадаёмы

14. Як называюцца рэкі, рэчкі, ручаі, што працякаюць на абследаванай тэрыторыі. Указаць, адкуль яны бяруць пачатак, куды ўпадаюць (пры неабходнасці і магчымасці: даўжыню, шырыню, глыбіню, хуткасць цячэння, колер вады, характар рэчышча, дна, берагоў (гліністыя, пясчаныя, камяністыя, ілістыя, топкія), асаблівасці поплава – шырокі, вузкі, балочісты).

15. Якія назвы маюць рэчышчы перасохлых рэчак і ручаёў?
16. Назвы крыніцаў.

17. Назвы канаў, каналаў, пратокаў, рукавоў.

18. Назвы стаячых водаў: балотаў, азёраў, сажалак (ставаў), тарфянішчаў і г. д.

19. Назвы астравоў, паўастравоў, косаў, мысаў.

20. Назвы плёсаў, парогаў, перакатаў, меляў, вадаспадаў, асобных участкаў берага, прыбярэжных стромаў, заліваў, ліманаў.

21. Як называюцца рыбалоўныя тоні, месцы для купання?

Шляхі зносін

22. Як называюцца дарогі, вуліцы, пераправы, брады, прыстані, масты, грэблі?

Тапонімы паводле свайго значэння атрымалі тэрміналагічную дыферэнцыяцыю. Прывядзём некаторыя тэрміны, якія замацаваліся і шырока выкарыстоўваюцца ў навуцы: *тапонім* – назва любога прыродна-геаграфічнага аб'екта, *макратапонім* – назва буйнога прыродна-геаграфічнага аб'екта, *мікратапонім* – назва дробнага прыродна-геаграфічнага аб'екта (урочышча, поля, сенажаці і інш.), *айконім* – назва населенага пункта, *аронім* – назва гары, пагорка, асаблівасцяў рэльефу, *драмонім* – назва шляхоў зносін, *гадонім* – назва лінейнага аб'екта, *гідронім* – назва воднага аб'екта, *мікрагідронім* – назва невялікага воднага аб'екта (сажалкі, крыніцы, ручая і інш.), *лімнонім* – назва возера, *патамонім* – назва ракі, рэчкі, *гелонім* – назва балота, забалочанай мясціны.

2. Лексічна-семантычны аспект – вызначэнне семантыкі тапаасноў. Ён уяўляецца найбольш важным у этнатапаніміцы, паколькі значэнні матывавальных апелятываў нясуць рознабаковую этнакультурную інфармацыю «аб этнічнай гісторыі народа, сацыяльным укладзе, матэрыяльнай і духоўнай культуры» [3, с. 5].

Паводле матывавальных асноў тапонімы дзеляцца на пэўныя тэматычныя ці лексічна-тэматычныя групы. Усе яны аб'ядноўваюцца ў два вялікія тыпы: 1) адапелятыўныя тапонімы, 2) аданамастычныя тапонімы.

Адапелятыўныя тапонімы ўтвораны на аснове агульных назваў і ў сваю чаргу распадаюцца на групы і падгрупы, матываваныя, напрыклад:

1) прыродна-геаграфічнай лексікай, што абазначае: а) рэльеф: -узвышаныя формы рэльефу (*Козій хрыбет, Крывая гара, Велька гара*); -раўніны і нізіны (*Глыбока даліна*), -асаблівасці глебы, паверхні зямлі: (п. *Сіняк*, п. *Смактун*, п. *Гліна*, *Здуха*); б) лясныя масівы, флору і фауну (л. *Бярэзнікі*, в. *Ельнікі*, п. *Бабро*); в) гідрааб'екты (воз. *Азярко*, б. *Багон*, б. *Алёс*, *Маркішовыя лужкі*);

2) лексікай, што абазначае вынікі дзейнасці чалавека: а) тыпы пасяленняў і жылля (в. *Навасёлкі*, в. *Калёня*); б) пабудовы, збудаванні (л. *Леснічоўка*, л. *Гаёўка*, л. *Каплічка*); в) вытворчыя прадпрыемствы, промыслы, месцы гаспадарчага прызначэння (сн. *Загарадка*, п. *Фабрыка*, л. *Тартак*); г) шляхі зносін (дарогі, водныя пераправы, грэблі, масты) (л. *Каровячыя Сцежкі*, *Старая грэбля*, *Плывучы мост*); г) месца распрацоўкі лесу пад поле, сенажаць (л. *Ляда*, в. *Дзертніца*, сн. *Выцерабак*, л. *Карчоўка*, п. *Палянка*); д) угноеныя ўчасткі поля (п. *Пагнае*); е) падзельную зямлю (сн. *Замежак*); ё) дадатковыя надзелы зямлі (п. *Рэзкі*); ж) канфігурацыю ўчастка (п. *Клінкі*, п. *Рог*, б. *Круговінка*); з) зямельныя знакі (сн. *Граніца*, л. *Градкі*);

3) абстрактнай лексікай (л. *Шырыня*, в. *Пералом*);

4) рэлігійнай і міфалагічнай лексікай (воз. *Ксяндзова*, в. *Плябанішкі*, *Святое балота*, *Чортава азярко*);

5) саветонімамі (в. *Першамайск*, в. *Польмя*);

б) прыметнікамі са значэннем якасці, якія абазначаюць памер, выгляд, колер і інш. (сн. *Вяліка*, б. *Круглае*, воз. *Белае*, б. *Краснае*, воз. *Малочнае*);

7) этнонімамі (в. *Васарабы*, в. *Літвінкі*).

Аданамастычныя тапонімы ўтвараюцца ад уласных назваў і дзеляцца на такія групы і падгрупы:

1) адтапанімічныя назвы, матываваныя: а) айконімамі (в. *Маркішы* > сн. *Маркішы*); б) мікратапонімамі (ур. *Гарачы Лес* > в. *Гарачы Лес*); в) гідронімамі (воз. *Доўгае* > в. *Прыдоўгае*);

2) адантрапанімічныя назвы, матываваныя: а) асабовымі імёнамі (л. *Макарыха*, *Францішкаво багно*, л. *Антонана Жыўніца*, *Тамарына дарога*); б) мянушкамі (п. *Бурмістраха*, л. *Шэндрыхя*); в) прозвішчамі (ч. в. *Будзькі*, в. *Дарашкевічы*, в. *Маркішы*).

3. Структурна-дэрывацыйны аспект закранае такія пытанні, як будова, спосабы і сродкі ўтварэння тапонімаў. Паводле структуры тапонімы падзяляюцца на простыя (б. *Камарэц*, р. *Котра*, кан. *Карты*), складаныя (в. *Навасёлкі*, п. *Мышалоз*), састаўныя (п. *Бярозаў Груд*, узг. *Буслова Кола*, л. *Бярозавы Слупец*).

Тыповыя спосабы ўтварэння тапонімаў – семантычны (х. *Ясень*, сн. *Вугал*, п. *Двор*), суфіксальны (в. *Гумнішча*, л. *Кабылячына*, п. *Кісялёўка*), прэфіксальны (п. *Падазярко*, бер. воз. *Падбярозка*, л. *Завозера*), прэфіксальна-суфіксальны (ч. в. *Задуб'е*, в. *Залесна*, сн. *Падлесце*), складанне (воз. *Антозяро*, воз. *Каньвозяро*, л. *Марцылюдка*).

Пры збіранні тапаніміі асаблівая ўвага звяртаецца на спецыфічныя, рэгіянальныя спосабы і сродкі ўтварэння. Напрыклад, у гаворцы Парэцкага сельсавета Гродзенскага раёна бытуюць назвы тыпу п. *Навічыха*, сн. *Кудлачыха*, п. *Бурмістраха*. На першы погляд іх утварэнне можна зразумець як транстапанімізацыю мянушак асоб жаночага полу (семантычны бязафіксны спосаб) (мян. *Навічыха* > п. *Навічыха*). Але на самай справе гэта суфіксальныя ўтварэнні ад прозвішчаў і мянушак мужчынскага роду *Новік*, *Кудлач*, *Бурмістр* з дапамогай тапафармантаў *-іха*, *-ыха*, *-аха*. Старыя мясцовыя жыхары, яшчэ памятаюць, што поле *Навічыха* належала *Новіку*, сенажаць *Кудлачыха* – *Кудлачу* і г. д.

4. Парадыгматычны аспект. Парадыгматычныя сувязі існуюць не толькі сярод апелятыўнай лексікі. Яны – жывая з'ява і сярод анамастыкі. Сутнасць яе – «утварэнне розных відаў онімаў ад якога-н. аднаго класа тапоніма» [5, с. 3]. Розныя класы онімаў выяўляюць неаднолькавыя парадыгматычныя магчымасці. Найбольшай актыўнасцю ў

гэтым плане характарызуюцца айконімы. Можна адзначыць наступныя адайканімічныя парадыгматычныя ўтварэнні:

1) ад'ектонімы-прыметнікі ад назваў населеных пунктаў: *Новая Руда – наварудскі, Глушнёва – глушнеўскі*. Бывае, што ў адносінах да пэўнага населенага пункта існуюць варыянтныя формы прыметнікаў. Пры палявым даследаванні тапаніміі неабходна запісваць усе варыянты і адзначыць сярод іх найбольш пашыраны. Напрыклад, ад назвы в. *Гожа* утвараюць такія варыянты: *гожскі, гожанскі, гожайскі*. Часцей мясцовыя жыхары выкарыстоўваюць першы варыянт *госкі* (літаратурнае напісанне – *гожскі*);

2) катаяконімы – назвы жыхароў па імені населенага пункта: *Бершты – бярышчанін, бярышчанка, бярышчане; Дубінка – дубінскі* (чалавек), *дубінска* (жанчына), *дубінскія* (людзі). Нярэдка, акрамя нейтральных, выкарыстоўваюцца і эмацыянальна-ацэначныя катаяконімы. Так, жыхароў в. *Глушнёва* называюць *глушняўскі, глушняўска, глушняўскія*. А пры выказванні адмоўных адносінаў да жыхароў выкарыстоўваюць эмацыянальна зніжаныя формы: *глушнявяк, глушнявячка, глушнявякі*;

3) урбанімы – уласныя назвы аб'ектаў унутры паселішча. Ад айконімаў часта ўтвараюцца гадонімы (разнавіднасць урбанімаў) – найменні лінейных аб'ектаў. Так, у г. Гродна ёсць вуліцы *Віленская, Брэсцкая, Лідская, Азёрская шаша* (< в. *Азёры*), *Індурская шаша* (< в. *Індур*). Падобныя найменні даюцца вуліцам і дарогам, якія скіраваны ў напрамку да пэўнага населенага пункта;

4) айконімы: в. *Новая Руда* > в. *Старая Руда*, в. *Бершты* > в. *Падбершты*, в. *Гожа* > в. *Новая Гожа*, в. *Белае* > в. *Падбелае*, в. *Парэчча* > м. *Парэчча*. Роднасныя айканімічныя назвы даюцца тым населеным пунктам, якія ўзніклі недалёка ад ранейшых паселішчаў і якія маюць паміж сабой цесныя этнічныя, сацыяльна-эканамічныя і інш. сувязі;

5) гідронімы – назвы гідрааб'ектаў, што знаходзяцца паблізу населенага пункта: в. *Хамуты* > рч. *Хамутоўка*, в. *Бершты* > *Берштаўскае возера*. Гэтая мадэль утварэння патанімаў, лімонімаў, гелонімаў у наш час з'яўляецца прадуктыўнай, асабліва ў адносінах да тых водных аб'ектаў, якія раней заставаліся безыменнымі;

6) мікратапонімы: в. *Асочнікі* > лес *Асочнікі*, х. *Гарбачоўшчына* > *Гарбачоўскае поле*;

7) антрапонімы - часцей за ўсё мянушкі. Адайканімічныя мянушкі замацоўваюцца за перасяленцамі з іншага населенага пункта. Напрыклад, мужчына, які з суседняй вёскі *Новая Руда*, перасяліўся ў вёску *Бабіна*, атрымаў мянушку *Руднік*.

Парадыгматычныя гнёзды ўтвараюцца і ад іншых відаў тапонімаў, напрыклад гідронімаў, мікратапонімаў. У дыяхраніі паміж онімамі могуць складацца няпростыя дэрывацыйныя адносіны і сувязі, параўн.:

ур. Бабіна → б. Бабіна → сн. Бабіна

 ↳ в. Бабіна → воз. Бабіна

 → п. Бабіна

 → Бабінскі лес

 → Бабінска канава

 → Бабінска дарога

 → Бабінска возяро

 → Бабінскі раскоп (насыпная дарога)

Высвятленне дэрывацыйных ланцужкоў, пераходаў, паслядоўнасці дэрыватаў вымагае спецыяльнага гістарычнага даследавання, у тым ліку і аналізу архіўных дакументаў.

5. Гістарычна-этымалагічны аспект прадугледжвае вывучэнне 1) гісторыі аб'екта назвы і 2) гісторыі, паходжання непасрэдна самой назвы. Першае больш актуальнае пры даследаванні такога віду тапонімаў, як айконімы. Звесткі пра ўзнікненне населенага пункта, яго існаванне ў часе дапамагаюць высветліць, чаму так названа, якія гістарычныя змены зведала тапанайменне. Прыклад гістарычнай інфармацыі пра в. Рыбніца Гродзенскага раёна: «Назва вёскі ўказвае на тое, што ў ёй калісьці займаліся першаснай

апрацоўкай рыбы (па версіі В.А. Жучкевіча). Але сапраўднае паходжанне вёскі іншае. Гэтая вёска стаіць ля вытокаў у сучасныя часы амаль цалкам каналізаванага ручая, а калісьці – невялікай рэчкі Рыбніцы. Гэты каналізаваны ручай упадае ў аднайменнае возера каля мястэчка Азёры. Вёска пад назвай Руда Рыбніцкая, ці Сабальянская, упамінаецца ў 1641 годзе. У жніўні 1920 г. пражывала 110 чалавек. У 4 км ад вёскі археолагі знайшлі селішча перыяду жалезнага веку – Сярэднявечча (апошнія стагоддзі 1-га тысячагоддзя). У 2007 годзе – дамоў 73, агульная колькасць жыхароў – 176, непаўналетніх да 15 год – 32, працаздольнага ўзросту – 94, пенсіянераў 50» [6].

Высвятленне лінгвістычных і пазалінгвістычных вытокаў географічных назваў няпростая задача, але да гэтага трэба імкнуцца ўжо ў працэсе збірання і аналізу матэрыялу.

Утваральнай асновай шэрагу тапонімаў выступаюць словы, якія ўстарэлі ці наогул выйшлі з ужытку. Гэта і спрадвечнабеларускія, і запазычаныя з іншых моваў адзінкі. Напрыклад, назва вёскі *Маўталеры* – гэта тое самае, што па-беларуску *Канюхі* (*marstall* – слова сярэдневерхняемецкае, якое мела значэнне ‘старшы конюх’; назва возера *Лакно* – ад балтызма *laukininkas* ‘жыхар поля, селянін, землепрацаўнік’).

Важна занатаваць аповеды мясцовых жыхароў пра паходжанне назвы. Легенды пра ўзнікненне вёсак, рэк, азёраў могуць быць самыя розныя і часта не супадаць з навуковымі этымалагічнымі версіямі. Напрыклад, пра вёску Струбніца Мастоўскага раёна ад інфарманта запісаны такія звесткі: «Некалі ў лесе было многа звяроў, таму для тутэйшых жыхароў любімай справай было паляванне. Паляўнічыя трубілі ў ражкі, збіраючыся ў адно месца. Таму назва Струбніца пайшла ад слова трубіць». На самай справе ў аснове гэтай назвы – агульны назоўнік *струбніца* са значэннем ‘сцёк, роў’.

Параўнаем яшчэ: *Малькавічы* – «таму што раней у вёсцы былі маленькія хаткі»; *Каўбаскі* – «гэта гаворыць аб заможным жыцці нашых продкаў, у якіх не пераводзіліся на сталае каўбасы»; *Свіслач* – «сюды перасяліліся людзі з Віслы»; *Цідовічы* – «назва пайшла ад польскага слова *ciud*, адбылося зблытванне польскай літары *u* з рускай *u*»; Багушоўка – «праз гэтую мясцовасць Бог ішоў».

У савецкі час прыдуманая нямаля ідэалагізаваных этымалагічных тлумачэнняў, якія знайшлі сваё месца пераважна ў школьных і сельсаветаўскіх этнаграфічных кутках і музеях. Так, пра паходжанне вёскі Дабраволя Свіслацкага раёна склалі такую небыль: «Вёска Дабраволя ўзнікла ў першай палове XVIII ст. У той час на Гродзеншчыне, якая ўваходзіла ў склад Рэчы Паспалітай, адбываліся шматлікія сялянскія выступленні за сацыяльнае і нацыянальнае вызваленне. Хаваючыся ад прыгнёту, сяляне ўцякалі ад сваіх памешчыкаў і феадалаў сюды ў пушчу. Прыкладна тады і ўзнікла ў дрымучым лесе пяць-шэсць хат, хат першых дабравольцаў».

З навукова-гістарычнага пункту гледжання гэтая легенда не вытрымлівае ніякай крытыкі. У Беларусі шмат назваў паселішчаў з каранем *вол(я)*. І заснавалі гэтыя паселішчы не ўцекачы-нявольнікі, а сяляне, якія асядалі на свабодных нерасчышчаных участках зямлі і па гэтай прычыне атрымлівалі ад дзяржавы пэўныя ільготы, вызваліліся ад многіх прыгонных павіннасцей, лічыліся вольнымі.

Назву вёскі *Шчорсы* Навагрудскага раёна спрабавалі звязаць з вядомым героем Грамадзянскай вайны М.Шчорсам. Нават у цэнтры вёскі помнік-бюст гэтаму герою паставілі. Але сам М.Шчорс тут ніколі не быў і не ведаў, што такая вёска ў Беларусі ёсць.

Пры збіранні тапанімічнага матэрыялу неабходна занатаваць усе этымалагічныя версіі, якія толькі існуюць. Далейшае вывучэнне пакажа, якая з іх найбольш адпавядае сапраўднасці, а якая створана фантазіяй народа ці асобных людзей. У шэрагу выпадкаў тлумачэнне інфарманта, жывога сведкі, з’яўляецца адзіна правільным і можа ўнесці карэкціроўку ў спрошчанае ўяўленне пра ўтварэнне назвы. Напрыклад, аносна назвы лесу *Воўк* (каля вёскі Бабіна Гродзенскага раёна) тапаніміст без сумненняў будзе даводзіць, што яна этымалагічна празрыстая, што гэта семантычнае ўтварэнне ад апелятыва *воўк* ‘дзікая драпежная жывёла сямейства сабачых’, што пазалінгвістычная матывацыя

тапоніма звязана з фактамі, якія мелі дачыненне да гэтай жывёлы ў гэтай мясціне. На самай справе вытокі оніма не такія простыя, як здаецца на першы погляд. Паводле звестак інфарманта, паходжанне назвы звязана з анекдатычным выпадкам. Ляснікі рабілі ў лесе санрубку, выпілоўвалі выбракаваныя дрэвы. Па правілах тэхнікі бяспекі на дарозе паставілі шыльд у з надпісам на рускай мове «Осторожно валка леса». Ляснік Аляксей Даніловіч дзеля жарту на шыльдзе закрэсліў у слове *валка* літару *a* і над ёю напісаў літару *o*, атрымалася слова *волка*. З надпісу выходзіла, што асцерагацца трэба ваўка лесу, які, напэўна, недзе тут жыве. Жарт атрымаў сацыяльную значнасць, і пасля гэтага лясны ўчастак пачалі называць словам *Воўк*.

Гістарычны аспект прадугледжвае выяўленне прычын варыянтнасці назваў, перайменавання паселішчаў ці іншых тапааб'ектаў. Пры збіранні тапонімаў вельмі важна запісаць інфармацыю пра зніклыя населеныя пункты: што ўяўляла сабою паселішча, якія людзі ў ім жылі, чым займаліся, калі знікла, прычыны знікнення.

6. Фалькларыстычны аспект. Тапонімы (пераважна назвы населеных пунктаў) сустракаюцца ў фальклорных творах. Як правіла, такія творы маюць рэгіянальны характар, прывязаныя да пэўнай мясцовасці. Так, у в. *Бершты* Шчучынскага раёна запісаны фрагмент абраду «ваджэння казы», дзе ёсць такія словы: «Го-го, казёл-барада! Паедзям да *Новаго Двара*» (в. Новы Двор знаходзіцца за 10 км ад в. Бершты). Ці, напрыклад, у калыханцы:

Пайшоў коцік пад масток
Аж пад самы *Беласток*.
Ну а там, ля *Беластоку*,
Вір у рэчцы неглыбокі.
Скочыў коцік пад масток,
Злавіў рыбку за хвосток.
(Міляваічы Маст. р-на)

Фальклорныя рыфмаванкі складаюцца як рэакцыя на пэўныя падзеі, што адбываліся ў вёсцы, у рэгіёне. Вось іранічнае выказванне, відаць, з нагоды няздзейсненай шлюбнай дамовы: «Авечка – з мястэчка, баран – з *Маркішоў*, авечка чакала, баран не прыйшоў». Факт крадзяжу жывёлы стаў матывам складання такога твора: «*Табала* ўкрала вала, *Рыдзялі* відзялі, казалі *Завадцы*, што вол даўно ў с-цы».

У малых формах фальклору (прыказках, фразеалагізмах, устойлівых параўнаннях, абзываннях, дражнілках, жартах, анекдотах і інш.) тапонімы могуць быць цэнтрам, асновай, на якой грунтуецца твор. Некаторыя прыклады.

У дачыненні да жыхароў в. *Дзертніца* ў суседніх вёсках выкарыстоўваецца эмацыянальна-ацэначна зніжаны катэйконім *дзеркачэ*, які стаў асновай дражнілкі: «Дзеркачэ, дзеркачэ – дралі суку на пячэ».

Цікавымі з'яўляюцца айканімічныя іранізмы тыпу: «У *Мінску* жывуць па-свінску»; «У *Брэсці* будзям торбамі трэсці»; «Па чом сыры ў *Мазыры*?»; «У *Нясвіжы* людзі хіжы, а ў *Лашы* людзі нашы».

Вядомы так званыя адказныя формулы як жартоўная рэакцыя на зададзенае пытанне: «–Ты куды? – Да *Новай Руды*»; «–Дзе? – У *Новай Рудзе*».

На аснове тапонімаў узнікла шмат фразеалагізмаў, напрыклад: *праз Наваградак у Бенявічы, у Вігушкі праз Дзярвенішкі* – ‘кружным, неапраўдана далёкім шляхам (ісці, ехаць)’; з *Ёдзіч, з Баяраў, як з Жодзішак, з Бялавічаў уцёк* – ‘дурны, неразумны’; *Гандзя з Дубна* – ‘нерастаропная, нехлямяжая, разяватая жанчына’; *як у Скоржык на вяселлі* – ‘моцна (шумець, расшумецца)’; *Гуры Мацікі Двор Гервяцікі* – ‘вялікую тэрыторыю, вялікую адлегласць (абысці, аб’ехаць)’.

Аналіз тапонімаў у кантэксце фальклору дазволіць выявіць дадатковыя сегменты іх функцыянавання, этнакультурны патэнцыял гэтых адзінак у сферы мастацкай творчасці.

Вызначаныя аспекты вывучэння тапаніміі – гэта пакуль што арыенцір у збіральніцкай, пошукавай справе. Кожны з аспектаў патрабуе асобнай глыбокай распрацоўкі з боку тэорыі і методыкі этналінгвістычнага аналізу тапонімаў.

СПІС УМОЎНЫХ СКАРАЧЭННЯЎ

б. – балота; бер. воз. – бераг возера; в. – вёска; воз. – возера; кан. – канава; л. – лес; мян. – мянушка; п. – поле; р. – рака; рч. – рэчка; сн. – сенажаць; узг. – узгорак; ур. – урочышча; х. – хутар; ч.в. – частка вёскі.

СПІС ЛІТАРАТУРЫ

1. Лемцюгова, В.П. Тапонімы распаўядаюць: навукова-папулярныя эцюды / В.П.Лемцюгова. – Мінск: Літаратура і Искусство, 2008. – 416 с.
2. Березович, Е.Л. Русская топонимия в этнолингвистическом аспекте / Е.Л.Березович. – Екатеринбург, 2005.
3. Аліферчык, Т.М. Тапанімія Заходняга Палесся ў этналінгвістычным аспекце: аўтарэф. дыс. ... канд. філал. навук: 10.02.01 / Т.М.Аліферчык; Інстытут мовы і літаратуры імя Якуба Коласа і Янкі Купалы. – Мінск, 2011. – 19 с.
4. Аліферчык, Т.М. Этналінгвістычныя даследаванні тапаніміі: метадалагічны аспект / Т.М.Аліферчык // Дыялекталогія і гісторыя беларускай мовы: матэрыялы Міжнар. навук. канф. Мінск, 15-16 красавіка 2008 г.; Інстытут мовы і літаратуры імя Якуба Коласа і Янкі Купалы. – Мінск: Права і эканоміка, 2008. – С. 348–352.
5. Багамольнікава, Н.А. Парадыгматычныя сувязі тапонімаў / Н.А.Багамольнікава // Актуальныя вопросы славянскай ономастыкі: материалы III Междунар. науч. конф. 6–7 октября 2006 г. – Гомель: ГГУ им. Ф.Скорины, 2006. – С. 3–8.
6. Перспектива. – 2011. – № 25.

Паступіў у рэдакцыю

The article is devoted to a new trend in studying toponyms – an ethnolinguistic one. The object of ethnolinguistic analysis of toponyms is defined, attention is paid to semantic disarray of the terms *ethnotoponym*, *ethnotoponyms*, *ethnotoponymy*. The main aspects of studying toponyms ethnolinguistically based on the concrete facts collected by the author mainly within Grodno area are dealt with. These aspects touch upon both the linguistic and extralinguistic beginnings in their inextricable interconnection. The article is in the first place addressed to integrated study-oriented collectors of toponymic material.

Keywords: ethnolinguistics, ethnotoponymy, the denotational, lexico-semantic, derivational, paradigmatic, historical-etymological aspects of studying toponyms.